

УДК 338.48:338.138

Систематизація наукових підходів до визначення сутності поняття «управління розвитком туризму»

Шелеметьєва Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного туризму
Запорізького національного технічного університету

У статті наведено результати теоретичного узагальнення та системного аналізу наукових підходів до визначення понять «управління», «розвиток», «туризм». Зазначено, що на сутність понять «управління», «розвиток» значно впливають особливості об'єкта, до якого вони застосовуються. Показано, що можна систематизувати визначення категорії «туризм» як діяльність, як відносини, як галузь. Сформульоване власне визначення досліджуваної категорії.

Ключові слова: розвиток, управління, туризм, визначення, сутність, поняття, дослідження, узагальнення, систематизація.

Шелеметьєва Т.В. СИСТЕМАТИЗАЦИЯ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ТУРИЗМА»

В статье приведены результаты теоретического обобщения и системного анализа научных подходов к определению понятий «управление», «развитие», «туризм». Отмечено, что на сущность понятий «управление», «развитие» значительно влияют особенности объекта, к которому они применяются. Показано, что можно систематизировать определение категории «туризм» как деятельность, как отношения, как отрасль. Сформулировано собственное определение исследуемой категории.

Ключевые слова: развитие, управление, туризм, определение, сущность, понятие, исследование, обобщение, систематизация.

Shelemetieva T.V. SYSTEMATIZATION OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "MANAGEMENT OF TOURISM DEVELOPMENT"

The article presents the results of theoretical generalization and system analysis of scientific approaches to the definition of concepts "management", "development", "tourism". It is noted that the essence of the concepts of "management", "development", is significantly influenced by the features of the object to which they are applied. It is shown that it is possible to systematize the definition of the category of "tourism" as an activity, as a relationship, as an industry. A proper definition of the investigated category is formulated.

Keywords: development, management, tourism, definition, essence, concept, research, generalization, systematization.

Постановка проблеми. В Україні сьогодні вже відбулося усвідомлення важливості розвитку туризму як одного з ефективних засобів лікування національної економіки завдяки здатності цього сектору забезпечувати значні валютні надходження, створювати значну кількість нових робочих місць та іншим перевагам. Тому бурхливі зміни, що відбуваються у світовому туризмі, і розмір доходів від нього змушують дослідників і керівників звертати все більш пильну увагу на розроблення та впровадження адекватних механізмів управління його розвитком. Таким чином, дослідження діалектики сутності та визначення комплексної категорії «управління розвитком туризму» є ключовим елементом у цьому механізмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти розвитку досліджували

як українські науковці, так і вчені ближнього зарубіжжя, такі як А.П. Алексеева, А.Л. Гапоненко, Г.О. Горіна, В.В. Ільїн, А.С. Капліна, Ю.І. Кулагін, Б.Л. Кучин, А.П. Панкрухин, Ю.С. Погорєлов, І.Т. Фролов, Л.М. Шимановська-Діанич, Е.В. Якушева й інші. Значний внесок у дослідження процесів управління зробили праці вітчизняних та закордонних учених, таких як Г.В. Атаманчук, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, М.Г. Лапуста, Л.І. Лопатников, Л.О. Малик, Н.М. Мельтюхова, Л.І. Нечаук, Р.О. Побережний, Н.О. Телеш, В.Г. Федоренко. Над дослідженням сутності поняття «туризм» працювала велика кількість науковців, таких як Д.І. Басюк, В.Г. Герасименко, Г.О. Горіна, Т.С. Жданова, М.А. Жукова, М.І. Кабушкін, В.А. Квартальнов, В.Ф. Кіфяк, Н.В. Корж, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, Н.К. Моїсєєва,

Т.Г. Сокол, В.В. Худо, В.І. Цибух, І.М. Школа та інші.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне узагальнення та системний аналіз наукових підходів до визначення складників поняття «управління розвитком туризму».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення вищевизначених наукових проблем потребується уточнення понятійно-категорійного апарату дослідження поняття управління розвитком туризму. Оскільки термін «управління розвитком туризму» є комплексним поняттям, ключовими елементами якого є «управління», «розвиток туризму», «розвиток», «управління туризмом», «туризм», його ідентифікацію логічно провести через аналіз цих компонентів.

Для з'ясування сутності поняття «управління» доречним є аналіз його етимології, тобто походження та семантичних смислів. Термін «управління» має своє тлумачення і різноманітні сфери застосування. Поняття «управління» належить до тих економічних категорій, які висвітлено практично в усіх наукових економічних школах.

Управління як теорія зародилося на початку ХХ століття. Основоположниками першої школи «наукового управління» були американський інженер Ф. Тейлор і французький менеджер А. Файоль. Ф. Тейлор вважав, що «управління – це справжня наука, що спирається на точно визначені закони, правила і принципи». Він виходить з того, що управління як особлива функція складається з низки принципів, які можуть бути включені з рівним успіхом до всіх видів соціальної діяльності [1].

У філософському енциклопедичному словнику «управління» визначається як «елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, цілі діяльності» [2, с. 704].

У системі сучасних знань категорія «управління» – це цілеспрямована дія на об'єкт з метою зміни його поведінки у зв'язку зі зміною обставин. Категорія «управління» є більш повною, яка охоплює управління соціально-економічними процесами на макрорівні (цілого суспільства, національної економіки) і мікрорівнях (окремого суб'єкта господарювання: організації, підприємства, товариства, закладу, установи тощо). Вона стосується управління не тільки людьми, тру-

довими колективами, технічними системами, комп'ютерними мережами, транспортом тощо. Категорія «управління» охоплює процеси управління господарською діяльністю в усіх типах економічних систем [3].

У суспільних науках управління він довгий час ототожнювався із владою та з однобічним імперативним впливом суб'єкта управління на об'єкт управління. В економічній літературі існує вузьке визначення управління як способу певного впливу на керований об'єкт. В економіко-математичному словнику це поняття представлено у такому визначенні: «управління – це вироблення і здійснення цілеспрямованих керуючих впливів на об'єкт (систему), що включає збір, передачу й обробку необхідної інформації, прийняття й реалізацію відповідних рішень» [4].

Сутність поняття «управління» розглядали багато вчених, їх визначення узагальнено подано у таблиці 1.

Аналіз підходів до визначення поняття «управління» дає змогу констатувати, що всі вони визначають її сутність із різних сторін. Отже, категорія «управління» охоплює значно більшу кількість об'єктів та явищ, є більш складним та багатограним явищем, адже у його системі, у самому спрощеному вигляді, можна виокремити: механізми управління; структуру та ієрархію управління; суб'єкти та об'єкти управління; функції та процеси управління. У межах дослідження відповідно до його мети та завдань пріоритет доцільно надати управлінню як виду практичної діяльності.

Узагальнення теоретико-методологічних засад управління розвитком туризму базується на аналізі та дослідженні значення поняття «розвиток», який доцільно розглядати як філософську та економічну категорію. Розвиток – поняття, яке має велику кількість значень. Наукові підходи до філософського обґрунтування категорії «розвиток» є досить різноплановими, мають різноманітні види та форми.

Так, у філософському словнику зазначається, що розвиток може бути «прямолінійним, драбинно-поступальним, ламаним, хвилеподібним, спіралеподібним тощо» [14]. Виходячи з цього, «форма розвитку визначається характером змін, інтенсивністю у часі, періодичністю змін та їхньою повторюваністю».

Еволюційне філософське осмислення поняття «розвиток» у філософському словнику зводиться до розгляду його як «законо-

Таблиця 1

Визначення поняття «управління» (узагальнено автором)

Вчені	Визначення
Атаманчук Г.	Управління є процесом і продуктом свідомості та волі людей, найважливішим напрямом дії їхнього розуму. Управління здійснюється в системах «людина – техніка», «людина – технологія», «людина – природа», «людина – техніка (технологія) – природа» тощо, але здійснюється саме тому, що в них первинним, «управляючим» компонентом є людина [5, с. 18].
Мельтюхова Н.	Управління – це функція організованих систем (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує реалізацію мети і підтримку режиму діяльності, сталість і розвиток певних структурних елементів [6].
Нечаюк Л., Телеш Н.	Управління – це цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт управління за допомогою певної системи методів і технічних засобів з використанням особливої технології для досягнення поставленої мети [7, с. 11].
Побережний Р.	Управління – діяльність зі впорядкування процесів, що протікають у природі, техніці та суспільстві, усунення їхньої ентропії (дезорганізації), зниження невизначеності та приведення у потрібний стан з урахуванням тенденцій їх розвитку і зміни середовища [8, с. 33–34].
Колпаков В., Кузьменко О.	Управління – це діяльність суб'єкта, яка має прояв у цілеспрямованому, організуючому впливі на об'єкт управління та яка здійснюється з метою приведення його у бажаний для суб'єкта стан [9, с. 9].
Лапушта М.	Управління визначається передусім як елемент, функція організованих систем (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію їх програм і цілей [10].
Дейнека О., Руссова К., Михалко А.	Управління – процес впливу суб'єкта управління на об'єкт, який змінює режим існування системи, в якій вони діють [11, с. 144].
Малик Л.	Управління – цілеспрямована дія на об'єкт з метою змінити його стан або поведінку у зв'язку зі зміною обставин [12, с. 73].
Тимошко Г.	Управління – цілеспрямований вплив на певний об'єкт з метою зміни його стану або поведінки [13].

мірних якісних змін матеріальних та ідеальних об'єктів, що характеризуються як незворотні і спрямовані» [15, с. 492]. Філософський енциклопедичний словник трактує розвиток як «розгорнутий у часі процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці, поступальний рух, еволюція, перехід від одного стану до іншого» [16, с. 601].

Узагальнення підходів до визначення поняття «розвиток» як філософської категорії подано Л.М. Шимановською-Діанич: розвиток – це процес самопросування від низового рівня (простого) до вищого (складного), внаслідок якого відбуваються розкриття і реалізація внутрішніх тенденцій та сутності явищ, що, у свою чергу, веде до виникнення нового і зумовлює будь-які зміни в різноманітних формах матерії [17, с. 18].

Ю.С. Погорелов у своїх дослідженнях розглядає розвиток із трьох сторін: як закон, як принцип та як явище. Розвиток як закон характеризує перехід від одного буття до іншого, кращого за кількісними або якісними характеристиками. Розвиток як явище є протилежним до буття, яке знаходиться в незмін-

ному стані. Розвиток як принцип є іманентною рисою буття, його невід'ємною характеристикою [18].

У сучасній науковій літературі економічній сутності категорії «розвиток» приділено багато уваги. Економічний розвиток суспільства є багатомірним процесом, який охоплює економічне зростання, структурні зсуви в економіці, удосконалення умов і якості життя населення. Розвиток суспільства доцільно розглядати не лише в аспекті розвитку економіки, але у поєднанні з розвитком людини, що пояснюється складністю та існуванням певних протиріч у досліджуваних процесах. Тому розвиток як соціально-економічну категорію розглядають як процес реорганізації та переорієнтації усієї економічної та соціальної систем, що поряд зі зростанням прибутків та виробництва сприяє їхнім якісним змінам в інституційній, соціальній та адміністративній структурах [19, с. 61].

Як і у ситуації з філософським осмисленням категорії «розвиток», економічний напрям дослідження розвитку має власні підходи

до визначення, види та форми. Крім загально-визначених видів, таких як еволюційний та революційний, прогресивний та регресивний, дослідниками теорії економічного розвитку виокремлено специфічні підходи до трактування цього поняття (табл. 2).

Всі ці визначення певною мірою відштовхуються від класичного, наданого у словнику: розвиток – це процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [26, с. 643].

Поняття «управління» і «розвиток» можуть бути застосовні до будь-якої галузі і сфери діяльності. Однак на їх сутність значно впливають особливості об'єкта, до якого вони застосовуються. Об'єкт управління – це частина соціально-економічної системи, на яку спрямовано вплив. У контексті цього дослідження об'єктом управління є туризм. Туризм як об'єкт управління і розвитку має певні характеристики, що відрізняють його від інших видів діяльності, тому категорію «туризм» будемо розглядати з економічної позиції.

Категорія «туризм» – складне соціально-економічне явище, що характеризується наявністю значної кількості підходів до визначення, які постійно змінюються та удосконалюються.

Загалом, слово «туризм» походить від виразу «великий тур» (Grand Tour), що означало спочатку ознайомчу поїздку. Її робили в XVII-XVIII ст. молоді представники дворянства, а в XIX ст. такі поїздки стали популярні і серед інших верств населення [27].

Згідно Закону України «Про туризм» туризм визначається як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа відїжджає [28].

Якщо систематизувати визначення категорії «туризм», то можна виокремити визначення туризму як діяльності, як відносин, як галузі. Н.В. Корж, Д.І. Басюк розглядають «сутність туризму як мобільної форми споживання та рекреаційної діяльності, що ґрунтується на подоланні простору, пов'язана з характером середовища в широкому розумінні цього поняття, тобто природного довкілля, соціально-культурного середовища та економічної системи [29, с. 10].

О.О. Любіцева визначає туризм як мобільну форму споживання рекреаційної діяльності, засновану на доланні простору та пов'язану з територією, характером середовища (не тільки природного, а й соціально-культурного та економічного середовища людської діяльності) [30, с. 13].

Таблиця 2

Економічна сутність поняття «розвиток»

Вчені	Визначення поняття
Гапоненко А., Панкрухин А.	Розвиток – це рух вперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюція, поліпшення, удосконалювання, прогрес, а також ріст і розширення [20, с. 11].
Кучин Б., Якушева Е.	Розвиток може розглядатися як сукупна зміна у взаємозв'язку кількісних, якісних і структурних категорій у системі [21, с. 31].
Шинкаренко В., Бурмака Н.	Розвиток як іманентна властивість розглядається як важлива передумова переходу буття, об'єкта розвитку від поточного до майбутнього, якісно нового стану, тобто підґрунтя розвитку. Розвиток як принцип – спрямованість на позитив, покращення буття, об'єкта розвитку відповідно до встановленої мети. Розвиток як закон характеризує закономірність переходу від одного буття, стану об'єкта розвитку до іншого, якісно нового. Розвиток як процес – сукупність кількісних, структурних та якісних змін. Розвиток як явище – зміст нового буття, властивості та якісно нового стану об'єкта розвитку. Розвиток як результат – наслідок суми позитивних змін, що мали місце протягом певного періоду часу, який оцінюється у відмінності між двома дискретними видами буття, станами об'єкта. [22, с. 81].
Ільїн В., Кулагін Ю.	Розвиток як зміна, рух [23, с. 120].
Забродська Л.	Розвиток – просування від простого до складнішого та ефективного [24, с. 42].
Афанасьєв Н., В.Д. Рогожин В., Рудика В.	Розвиток – процес, який ґрунтується на результатах науково-технічного досягнення, що сприяє розвитку виробничих сил та задоволенню потреб суспільства у товарах високої якості [25].

На думку українських учених М.П. Мальської, В.В. Худо, В.І. Цибуха, туризм – це вид рекреації, пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровлювальними, пізнавальними, спортивними й культурно-розважальними цілями [31, с. 28].

Н.К. Моїсєєва відзначає, що «туризм – це насамперед сфера бізнесу, в якій потрібно законодавчо відрегулювати правові механізми досягнення економічних і соціальних цілей» [32, с. 6].

Згідно з визначенням, яке дала Міжнародна асоціація наукових експертів у сфері туризму, туризм – це сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення і перебування людей у місцях, які відрізняються від їхнього постійного місця проживання і роботи.

Подібно трактує туризм Н.В. Фоменко: як сукупність відносин, зв'язків і явищ, які супроводжують поїздки і перебування людей у місцях, які не є місцями їх постійного або довгострокового проживання і не пов'язані з їхньою трудовою діяльністю [33, с. 12].

Слід зазначити, що, з огляду на багатогранність поняття «туризм», зазначені підходи не суперечать один одному, а відображають різні сторони цього багатоаспектного явища.

Досить поширеними поняттями у науковій літературі є «туристична галузь», «сфера туризму» та «туристична індустрія», які здебільшого мають, на нашу думку, тотожне смислове навантаження та використовуються у синонімічному значенні.

В.Г. Герасименко розглядає поняття «туризм» як галузь економіки нематеріальної сфери, як суспільно-організовану економічну діяльність, спрямовану на виробництво товарів і послуг для задоволення потреб людей, які знаходяться за межами постійного місця проживання [34, с. 7].

М.І. Кабушкін відзначає, що туризм – галузь економіки, що включає в себе діяльність туристських організаторів, агентів і посередників [35, с. 12].

Відповідно до цього підходу туризм розглядається як самостійна галузь національної економіки, у межах якої створюється специфічний туристичний продукт, тобто товар

або послуга для задоволення потреб осіб, які подорожують.

Економічний аспект туризму передбачає його розгляд як індустрії. Г.М. Алейникова, Т.І. Ткаченко, Г.А. Яковлев, Т.С. Жданова, Д.Л. Бікташева, Л.П. Гієєвая зазначають, що туристська індустрія включає в себе сукупність готелів та інших засобів розміщення, засобів транспорту, об'єктів громадського харчування, об'єктів і засобів розваги, об'єктів пізнавального, ділового, оздоровчого, спортивного та іншого призначення, організацій, що здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, а також організацій, що надають екскурсійні послуги гідів-перекладачів [36, с. 68; 37, с. 81; 38, с. 59; 39].

Підсумовуючи наведені визначення, необхідно зазначити, що індустрія туризму, туристична галузь, туризм забезпечують пропозицію комплексного туристичного продукту та туристичних послуг, вироблених суб'єктами туристичного ринку.

Розвиток туризму дасть змогу підвищити рівень зайнятості населення, диверсифікацію національної економіки, сприятиме розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також підвищить рівень інноваційності національної економіки, сприятиме гармонізації відносин між різними країнами і народами та реалізації зовнішньої політики держави.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, аналіз складових компонентів поліаспектного поняття «управління розвитком туризму», ключовими елементами якого є терміни «розвиток», «туризм», «туристична індустрія», «туристична галузь», «розвиток туризму», «управління», «управління туризмом», дав змогу надати визначення цієї категорії. Це процес розроблення та прийняття управлінських рішень за допомогою сукупності прийомів і способів впливу на складний поліфункціональний суспільний феномен, чинник суспільного розвитку та невід'ємний атрибут сучасних світових глобалізаційних процесів з метою ефективного і комплексного використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу країни, а також підвищення рівня національної економіки та реалізації зовнішньої політики держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богдан Н.Н. Управление социальным развитием организации: учеб. пособие / Н.Н. Богдан Т.В. Климова; СибАГС. – Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2007. – 204 с.
2. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
3. Федоренко В.Г. Менеджмент: підручник / Федоренко В.Г. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Алерта, 2015. – 492 с.
4. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь. Словарь современной экономической науки. / Л.И. Лопатников. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2003. – 520 с.
5. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления : учебник / Г.В. Атаманчук. – М. : Изд-во «Омега-Л», 2010. – 525 с.
6. Мельтюхова Н.М. Управління / Н. М. Мельтюхова // Енциклопедичний словник з державного Управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К. : Вид-во НАДУ, 2010. – 722 с.
7. Нечаюк Л.І. Готельно-ресторанний бізнес : менеджмент / Л.І. Нечаюк, Н.О. Телеш. – К. : ЦУЛ, 2003. – 348 с.
8. Побережний Р.О. Сутність стратегічного управління розвитком підприємства в сучасних умовах // Вісник НТУ «ХПІ». Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2010. – №. 62. – С. 33–40.
9. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
10. Словарь-справочник менеджера (авт.-состав. М. Г. Лапуста и др.). – М. : ИНФРА-М, 1996. – 412 с.
11. Дейнека О.Г. Теоретичні підходи до процесу управління підприємством / О.Г. Дейнека, К.А. Руссова, А.В. Михалко // Збірник наукових праць Української державної академії залізничного транспорту. – 2013. – Вип. 135. – С. 143–147.
12. Малик Л.О. Сутність категорії управління та менеджменту в туристичному бізнесі / Л. Малик // Молодь і ринок. – 2011. – № 5. – С. 73–76.
13. Тимошко Г.М. Сутність поняття «управління» та «менеджмент» в педагогічній теорії практиці / Г.М. Тимошко // Теорія та методика управління освітою. – 2011. – № 7. – [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/ttmuo/2011_7/13.pdf
14. Краткий философский словарь / Под. ред. А.П. Алексеева. – М.: Проспект, 1997. – 217 с.
15. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М.: Политиздат, 1987. – 592 с.
16. Философия: Энциклопедический словарь/ Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
17. Шимановська-Діанич Л.М. Управління розвитком персоналу організації: теорія і практика : [монографія] / Л.М. Шимановська-Діанич. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 462 с.
18. Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлєнарний базис / Ю.С. Погорелов // Теоретичні та прикладні питання економіки. – К., 2012. – Вип. 27, т. 1. – С. 30–34.
19. Капліна А.С. Поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку / А.С. Капліна // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2012. – № 24 (2). – С. 57–63.
20. Гапоненко А.Л. Стратегическое управление : учебник [для студ. ВУЗов] / А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухин. – М. : Изд-во «ОМЕГА-Л», 2006. – 464 с.
21. Кучин Б.Л. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость / Б.Л. Кучин, Е.В. Якушева. – М.: Экономика, 1990. – 158 с.
22. Шинкаренко В.Г., Бурмака Н.Н. Исследование сущности понятия «Развитие социально-экономической системы» / В.Г. Шинкаренко, Н.Н. Бурмака // Экономика транспортного комплекса. – 2013. – № 21. – С. 73–86.
23. Ільїн В.В. Людина і світ : [навч. посібник] / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін. – К.: КНТЕУ, 2003. – 283 с.
24. Забродська Л.Д. Стратегічне управління: реалізація стратегії : [навч. посібник для студ. екон. спец. / Л.Д. Забродська. – Харків: Консул, 2004. – 208 с.
25. Афанасьев Н.В. Управление развитием предприятия: [моногр.] / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. – Х.: Издательский Дом «ИНЖЕК», 2003. – 184 с.
26. Ожегов М.И. Толковый словарь русского языка / М.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова // Русская академия наук. – М.: Азбуковник, 1998. – 944 с.
27. Менеджмент в туризме: Учебное пособие / Т.С. Жданова, Д.Л. Бикташева, Л.П. Гиевая. – М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2007. – 272 с.
28. Закон України «Про Туризм» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>
29. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними дестинаціями : підручник / Н.В. Корж, Д.І. Басюк. – Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. – 322 с.

30. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
31. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 360 с.
32. Моисеева Н.К. Стратегическое управление туристской фирмой. М.: Финансы и статистика, 2007. – 230 с.
33. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
34. Герасименко В.Г. Основи туристського бізнесу / В.Г. Герасименко. – Одеса: Изд-во «Чорномор'є», 1997. – 156 с.
35. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: Учеб. пособие / Н.И. Кабушкин. – 2-е изд., перераб. – Мн.: Новое знание, 2001. – 432 с.
36. Алейникова Г.М. Организация и управление турбизнесом. – Донецк: ДИТБ, 2002. – 184 с.
37. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
38. Яковлев Г.А. Экономика и статистика туризма: Учеб. пособие / Г.А. Яковлев. – М.: Издательство РДЛ, 2002. – 240 с.
39. Менеджмент в туризме: Учебное пособие / Т.С. Жданова, Д.Л. Бикташева, Л.П. Гиевая. – М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2007. – 272 с.